

Zygmunt Bauman

Imena trpljenja, imena sramote

So trenutki (na žalost redki, vendar redki tudi na srečo), ko sledimo napotku Johna Donna in ne sprašujemo, komu zvoní. Kot da bi se načitali Karla Jaspersa in v to, kar smo prebrali, verjeli in nas je to, v kar smo verjeli, prevzelo: krivica, ki jo človek napravi drugemu človeku, nas vse sramoti, saj smo vsi ljudje. To je skupna krivica in skupna sramota, kajti skupna je naša človečnost. V takih redkih trenutkih trepetamo od strahu, da se tudi nam lahko zgodi kaj takega. V takih redkih trenutkih nas spravlja v trepet misel, da smo ljudje, ni pa mejá za zlo, ki so ga ljudje sposobni narediti, in ni mejá za trpljenje – trpljenje drugih, seveda –, s katerim bi bili ljudje pripravljene plačati za lastno, kot se slepijo, osvoboditev od trpljenja.

To je bil ravno tak trenutek. Trenutek človeške solidarnosti. Trenutek, v katerem se za hip prebija iz teme, v kateri vsak dan tiči, skupnost naše človečnosti, da bi se razodela v svoji pravi – edino pravi – obliki: skupnosti naše vzajemne odgovornosti. Trenutek, ob katerem bi radi zavpili: prinašaš odrešenje, trajaj večno! Vendar tudi trenutek, o katerem iz izkušnje vemo, da bo kljub klicem trajal samo ... kako dolgo? No, ja – do naslednjega trenutka. Povsem drugega trenutka, kot je ta, ki napoveduje vse, razen odrešenja.

Po enem zločinu naslednji

Kajti bilo je, kolikor daleč se lahko spomnimo, nekaj takih trenutkov – morda celo, kljub njihovi redkosti, preveč, da bi v vsebino vsakega od njih prišli tako globoko, kot bi to zahteval nauk, ki ga vsebuje, da bi sporočilo, ki ga vsebuje, sprejeli in zadržali. V naših časih so plemenski prepiri in zločini, ki se jih naredi v imenu norih idej in tudi v imenu edine in nedeljive resnice ter drugih vzvišenih idealov, postali vsakdanji kruh. Pretresali so našo vest, če so se prebili do nas. Vendar je

slehnemu zločinu sledil naslednji in ravno zato, ker se je dogajal že drugi, tretji, petdeseti, so ga nekateri z lahkoto naredili, drugi pa se s tem sprijaznili. Pred mnogimi leti se je izza zidu koncentracijskega taborišča zaslišal glas pastora Martina Niemöllerja, ki so ga redkokateri slišali, in tudi mnogi med njimi kmalu pozabili: "Najprej so prišli po komuniste, in jaz sem bil tiho, kajti nisem bil komunist. Potem so prišli po Žide, in nič nisem rekel, kajti nisem bil Žid. Potem so prišli po sindikaliste, in nisem spregovoril, kajti nisem bil v sindikatu. Potem so prišli po katolike, in ker sem protestant, spet nisem izgovoril besede. Potem so prišli pome ... Ampak takrat ni bilo nikogar več, ki bi se za kogar koli zavzel."

Šestega aprila 1994 so poglavarji plemena Hutu dali vojski, policiji, legijam vznesenih prostovoljcev in vnetih uslužbencev ukaz, naj pobijejo vse svoje sodržavljanke iz plemena Tutsi. V nekaj tednih je izgubilo življenje na način, ki je bil vse bolj premeten in krut, 700 tisoč državljanov Ruande in ruandskih otrok. Na začetku tistega leta je bilo v Ruandi nameščenih 2500 vojakov OZN, ki so jih poslali tja zaradi suma izbruha medplemenskih obračunov. V tretjem tednu pokola je varnostni svet OZN razrešil 90 odstotkov modrih čelad. Mednarodna družba si je umila roke nad tem, kar je ena necivilizirana tolpa neotesancev nameravala narediti drugi Kot da bi se strinjali z mnenjem britanskega obrambnega ministra Alana Clarka, ko je izjavil kot odgovor na obtožbe glede oskrbe s smrtonosnim orožjem indonezijskih krvnikov z Vzhodnega Timorja: "Ni moja zadeva, kar eni tujci počnejo z drugimi."

Iz dokumentov, ki so jih pred kratkim objavili, sledi, da so ameriške oblasti izrecno priporočile nevmešavanje v ruandske zadeve. Od tega trenutka je glede Ruande zavladal molk. Zanj smo slišali ponovno, ko je svet vznemirila epidemija kolere, ki je izbruhnila v Kongu v begunskem taborišču plemena Hutu. Tu so iskali zatočišče pred maščevanjem tistih pripadnikov plemena Tutsi, ki so še ostali pri življenju (od katerih, tako kot od sebe ne, niso pričakovali, da bodo kaj izbirčni pri uporabi sredstev) in so zbirali moči, da bi pokol pripeljali do konca.

Bo drugače?

Nič ne pretrese vesti tako kot pogled na trpečega otroka. In nič čudnega: otrok je po definiciji krhko in ranljivo bitje, ki potrebuje zaščito. Mi, odrasli, smo tu zato, da bi otroke pred krivico obvarovali in za njih skrbeli. Skrb za šibke in tiste, ki so jim storili krivico, je stržen moralne odgovornosti, sprejetje odgovornosti za

to pa je stržen morale, torej poslanstvo človeka, moralnega bitja. Pogled na trpečega otroka nam govori: zgrešili ste svoje poslanstvo. Zato je ta pogled tako težko prenesti. In težko ga je pregnati iz spomina. Starejši izmed nas nikoli ne bomo pozabili slike židovskega fantka z dvignjenimi rokami in nemške puške, naperjene v njegov hrbet, enako tudi ne zoglenele kože vietnamske punčke, ki so jo polili z ameriškim napalmom ... Mlajši imajo še gotovo v spominu kosti izstradanega etiopskega otroka, ki so se videle izpod odprtih ran, in strah v očeh palestinskega fanta, ki se je stiskal k prav tako kot on nemočnemu očetu pod točo izraelskih strelcev. In čisto pred kratkim je obšel svet zjokan in od strahu otrdel obraz katoliške punčke z Irske, ki je bežala pred protestantsko bombo. Gledali smo vsi. Trpeli smo s trpečimi otroki vred. Vendar je v vsakem od teh primerov – v vseh brez izjeme – veliko gledalcev prišlo do sklepa, da je treba, če hočemo res zaščititi otroke, ubiti več odraslih kot doslej. Morda pa bo tokrat drugače? Tokrat kri ni tekla v neki Ruandi, Vietnamu, Palestini, Somaliji, Kongu ali kaki drugi prav tako eksotični državi, ampak na krajih, katerih imen nikomur od nas ni bilo treba iskati v enciklopediji. In ne v državah, katerih šibkost in zapuščenost kar izzivata zaplete, ampak v srcu najmogočnejše (nekateri pravijo: edine) velesile, od katere si je Pax, na katerega danes vsi upamo, sposodil tudi svoje ime. Ta velesila bo že poskrbela, da se po dveh dnevih televizijski zasloni na svetu ne bi pognali za drugimi senzacijami, da ne bi slik, ki nam zamrznejo kri v žilah, zmanjkalo niti jutri, niti pojutrišnjem, niti čez mesec dni, da se teh slik ne bi mogli otresti ne glede na to, kako močno in v resnici bi to želeli. Torej bo morda tokrat drugače? Kako radi bi zavpili: da, tokrat, končno, besedo naj dobijo žrtve. Tokrat jih, končno, ne bodo oglušili govorci, ki so jih odposlali iz uradov na pogrebne slovesnosti ... Tokrat bomo končno dojeli in si zapomnili, da se trpljenj drugih ljudi ne da potolažiti ali zbrisati s trpljenji drugih.

Daj Bog ... Bojim se, da je to prazno upanje in tokrat ne bo nič drugače; v vsakem primeru ne bo nič bolje. Po Kenu Allardu, prodornem in zaradi njegove dognanosti verodostojnem komentatorju zadev nacionalne varnosti: "Večina Američanov ne misli na to, da bi storilce izročili roki pravice, ampak da bi jih poslali v pekel."

Hansa Jonasa, enega od najbistrejših filozofov morale v stoletju, ki se je pravkar izteklo, je mučila misel o nesorazmerju med področjem človeških zadev, na katerem puščajo sledove naša delovanja ali opustitev teh, in področjem, ki ga je sposobna

zajeti naša moralna domišljija. Zahvaljujoč tehniki, ki jo imamo, lahko prvič v zgodovini človeštva vplivamo – in resnično vplivamo – na razmere, v katerih se danes s svojimi življenjskimi problemi spoprijemajo in se bodo v prihodnje spoprijemala ljudstva, ki jih ne bomo nikoli obiskali niti pogledali od blizu, ter tudi generacije, ki se bodo rodile, potem ko bomo mi zapustili ta svet. Ampak naš občutek moralne odgovornosti se ni veliko spremenil od časov Adama in Eve. Prizadet je s kratkovidnostjo. Izgublja glas, ko se znajde za ograjo domačije, in postane gluha na najbližjem razpotju.

Globalna odgovornost

Saj nam je, nam stanovalcem enaindvajsetega stoletja, določeno živeti v dobi globalizacije – in če je govor o globalizaciji, gre za to, da je mreža človeških soodvisnosti zajela, ali vsaj hitro zajema, ves planet. O nobenem dogodku, celo najmanjšega in na prvi pogled čisto lokalnega pomena, se ne da zagotovo reči, da ne bo imel posledic “globalnih razsežnosti”. Nobenega dogodka, navidezno popolnoma “krajevnega” ali “zakotnega” v razumevanju njegovih dejavnikov, igralcev, prič, se ne da popolnoma opisati in pojasniti, ne da bi upoštevali to, kar se je dogajalo, se dogaja ali se lahko zgodi v krajih, ki so zelo oddaljeni od mesta dogodka. Malo tega, kar se dogaja na glavni ulici v Varšavi ali na krakovskem glavnem trgu, je povsem brez pomena za ostali svet, celo če se ostali svet ne bi tega zavedal, storilcem pa to ne bi bilo mar; in tudi malo kaj se lahko naredi na glavni ulici v Varšavi ali krakovskem glavnem trgu, če ignoriramo ostali svet. Človeška dejanja lahko da ne segajo dlje kot do mitnice, ampak težko je dojeti, zakaj so tako ukrepali in kam to pelje, če se ne zajame s pogledom “globalne scene”. Danes smo vsi na svetu odvisni drug od drugega – od tega, kar mi ali vsi drugi počnemo, ali kar opustimo, ali pred čemer se obotavljamo.

Samo dejstvo odvisnosti ni odvisno od nas. Ni pomembno, ali za odvisnost vemo ali ne, ali jo priznavamo za izvršeno dejanje, ali imamo za trenutno smolo, ali nas veseli ali žalosti, in če jo upoštevamo ali spregledamo, ko načrtujemo lastna dejanja. Od nas tudi ni odvisna ta odgovornost, ki izvira iz globalne soodvisnosti. Samo nekaj je odvisno od nas: ali to svojo odgovornost priznamo in iz nje izvlečemo sklepe ali za to odgovornost, ki nam je usojena, sprejmemo odgovornost in ravnamo v skladu s to odločitvijo. In od nas je odvisno tudi, kako si vsebino te odgovornosti razlagamo. Tako kot je Knud Logstrup, drugi pronicljivi filozof morale stoletja genocidov in taborišč, vztrajno

opominjal, da ne prihaja moralna zapoved odgovornosti za bližnjega do nas opremljena z navodili za uporabo; ravno v tem se naša moralna odgovornost izraža, da bi to zapoved prevedli v jezik naših stavkov. In mera za to, da smo se tega lotili odgovorno, bo nemir zavesti, ki se ga ne da utišati; nismo naredili dovolj, da bi popolnoma izpolnili nalogo odgovornosti za bližnjega – ne glede na to, koliko bomo napravili, bo treba še več narediti. Za moralno bitje presoja “naredil sem, kar sem zmogel” ne prinaša olajšanja. Dokler ljudje trpijo zaradi tega, da jih drugi prizadevajo z bolečino, bi lahko, bi moral narediti več, kot sem naredil, da bi trpljenje enih potešil, drugim pa preprečil, da trpljenje povzročajo. Moralna odgovornost ni deljiva – kot samostojnost naroda ali kot vlada, ki jo oblasti zahtevajo. Ta odgovornost zahteva, da bi bili zločini, ki so storjeni ljudem, kaznovani in da bi tisti, ki zločin snujejo ali pripravljajo, vedeli, da se iz kazni ne bodo izvlekli. Ampak odgovornost bo terjala še veliko drugih stvari in brez njih bo ostala neizpolnjena. Kajti če smo odgovorni za to, da ne bi bilo v svetu, v katerem sobivamo, prostora za ljudsko krivico in prizadevanje ljudi z bolečino, se ne smemo odpočiti, dokler ne bodo tisti, ki delajo zlo, izročeni pravici in kaznovani, tudi dokler ne zmanjka na tem svetu nepravčnosti, ki se odraža v občutku krivice, v kateri se zlo izlega in na kateri se zločinci kar pasejo. Zlo pa se izlega in razrašča na prsti ravnodušnosti, ki je pognojena s krivico in zavračanjem priznanja človeškega dostojanstva.

Trije simboli

Ne vem, kdo je načrtoval rušenje newyorških stolpnic in washingtonskega Pentagona, kdo je izšolal storilce in jim naročil izvršitev zločina. Iskanje in prijetje krivcev ni moja naloga, to je zadeva varnostne službe – saj za to se take službe tudi osnuje. Vendar vem, in to moram vedeti, da kdor koli si je že ta zločin zamislil, je izbral cilje atentatov zvito in premeteno (računajoč pri tem, da bodo medijske korporacije naredile iz masakra svetovni spektakel in da sporočilo, vsebovano v izbiri ciljev, ne bo spregledano).

V našem svetu kar mrgoli simbolov, brezdolnih znakov, ki iščejo pomene za usidranje, in osirotenih pomenov, ki lovijo znake, kateri bi jih lahko priželi k sebi. Povsod nas obkrožajo, migetajo, mamijo simboli – in izražajo svet s tem, da ga zastirajo. Govori se nam s simboli, sporazumevamo se s simboli. V dobrem in zlem, posilstvo in nasilje v tem pravilu nista izjemi. Ta zločin naj bi bil sam po svojem namenu simbol in je bil

naperjen proti simbolom (umor "mimogrede" še stotin potnikov ugrabljenih letal in tisočev delavcev trgovskega centra je bila okoliščina, ki jo že tako dobro poznamo in za katero so si – celo ameriški – strokovnjaki za samodejne rakete in druge premete- ne bombe izmislili odbijajoče hinavsko ime "collateral damage"). Trdnjava gospodarskega potenciala, sedež vojaške moči, središče političnega odločanja (če predpostavljamo, da je bilo v Pittsburgu raztreščeno letalo, usmerjeno na Belo hišo): trije, za večino prebivalcev zemeljske oble čitljivi simboli treh stebrov, na katerih sloni nadrejenost Združenih držav Severne Amerike nad rapidno globalizirajočim se svetom. (Manjka samo četrti simbol – kulturni – recimo Hollywood ... Kdor koli je snoval ta zločin, je moral zaničevati kulturo ali pa je bil v socioloških zadevah neveden.)

Amerika in egoizem

V svoji današnji podobi globalizacija razdaja svoje darove nadvse selektivno. Nekateri se bogatijo, veliko pa jih pada v revščino, ampak videti je, da se bogatijo bogati, reveži pa padajo v vse večjo revščino. Stotine milijonov ljudi lahko v lastni izkušnji zagledajo neizpodbitne dokaze, da se jim godi krivica, ki kar kliče po maščevanju, da se jim v novem globaliziranem svetu odreka ne samo vstop na fešto razuzdane potrošnje, v kateri drugi brez zadrege uživajo in s katero se pred ostalim svetom ponosno bahajo, ampak tudi človeško dostojanstvo – to najosnovnejše od temeljnih človekovih pravic. Ampak ravno zato, ker je Amerika edina velesila na svetu in edina država, ki v ustih svojih predsednikov lahko razglaša (in to ne bo predaleč od resnice), da se je razlika med notranjo in zunanjo politiko zabrisala, na njej sloni večji del odgovornosti za to stanje stvari (številni Francozi uporabljajo besedo *mondialisation* izmenično s terminom *americanisation* ...).

Ker se Amerika v tej odgovornosti dobro izkazuje, bi ji bilo nadvse težko dokazati nasprotno. Nerada ščiti slabe pred požrešnostjo njihovih sosedov ali norimi ambicijami njihovih samozvanih poglavarjev, če bi ta zaščita zahtevala žrtve na njeni strani in ne bi prispevala k povečanju njene tržne ali finančne moči. Da si Američanom ne bi bilo treba beliti glav z varčevanjem energije, Amerika izrecno odklanja sodelovanje v boju z za človeštvo smrtonosnim zastrupljanjem ozračja in pregrevanjem planeta, čeprav ravno Američani, ki predstavljajo le pet odstotkov človeštva, proizvedejo kar 40 odstotkov uničujočega onesnaženja. Amerika vztrajno preprečuje konstituiranje svetovnega sodišča za brzdanje genocida in ukrotitev njegovih storilcev iz strahu, da bi se morali njeni državljani spovedovati o trpljenjih,

ki so jih storili drugim ljudstvom, in zanje odgovarjati. In končno nasprotuje, kakor zna, vpoklicanju inštitucije za globalno demokratično kontrolo v taki razsežnosti, kot je globalna moč svetovnih tržnih, medijskih in finančnih korporacij. Nič čudnega, da lahko Amerika za milijone ljudi, ogroženih z izgubo življenjskih sredstev, pogreznjenih v revščino in brez perspektive dostojnega življenja, postane simbol vsega, kar v globalizirajočem se svetu ti ljudje zaznavajo kot nizkotno, podlo in nečloveško; sama globalizacija pa se lahko zdi kot hudičeva zamisel, ki opravičuje objestnost močnih in nemočnost tistih, ki se jim godi krivica. V teh razmerah vpeljava problema napada na World Trade Center in Pentagon na vprašanje poiskati in izročiti storilce sodišču spominja na iskanje mazila za izpuščaje pri zdravljenju tifusa. Tako kot se ne da rešiti žrtev tifusa z odpravljanjem madežev na koži, se ne da rešiti žrtev slepih, razuzdanih globalnih moči, ki jih nihče doslej ni krotil niti ne trdo prijel, z gradnjo zaporov in giljotin za tiste, ki so iz globalizacijskih izkušenj potegnili sklep, tako verodostojen kot varljiv, da namreč svetu vlada nasilje, da zmagajuje močnejši in da je nasilje edino orožje proti nasilju.

Da ne bi zmanjkalo moči

Dobro bi bilo, da tega redkega trenutka ne bi zapravili, tako kot smo zapravili prejšnje. Enkrat so že, na pragu sodobnega časa z ogabnimi posledicami, ki so jih tako slikovito opisala peresa Dickensa, Zolaja ali Reymonta, sile (evfemistično imenovane "gospodarske") pobegnile izpod etične kontrole, ki so jo takrat izvrševale edinole lokalne skupnosti – občine, obrtniške bratovščine, župnije. Moderna država je potrebovala celo devetnajsto stoletje in večji del dvajsetega, da bi deželo, ne toliko obljubljeno kot nikogaršnja, v kateri so razsajale sile, s povodca strgane in poganjane le z željo dobička, spet podredila skupnemu in splošnemu dobru ter ublažila krute posledice takratne "deregulacije", če jih že ni do konca odstranila. Danes smo v podobnem položaju – le da tokrat v globalnem obsegu. Tokrat so se "gospodarske sile" osvobodile izpod nadzora držav narodov, toda do danes niso izumili drugih inštitucij, ki so upravičene ustanavljati obvezujoče zakone in so obvezane, da osvojene zakone podredijo etičnim načelom in vidikom splošnega dobra. Tako kot pred našimi predniki izpred dveh stoletij, je tudi pred nami gigantska naloga. Nova, tokrat globalna "nikogaršnja dežela" kliče po političnem pogumu, volji demokratičnega dejanja – in globokem občutku moralne odgovornosti. Globalizacija je najmočnejši od etičnih preizkusov, pred katerimi je v svoji zgodovini stalo človeštvo.

Kaj pa zdaj, preden ta preizkus zmagovito prestanemo? Na to vprašanje je v reviji *Le Monde diplomatique* pred pol leta odgovoril Ryszard Kapuściński, najbolj pronicljivi kronist upanja in prevar, ambicij in izgub, poletov in padcev našega sveta. Če vsaj doslej ne obstaja noben mehanizem in nobena pravna ovira, inštitucionalna ali tehnična, ki bi lahko učinkovito odbila dejanja genocida, pravi Kapuściński, je naša obramba moralni poudarek posameznikov in družb; duševna občutljivost, volja za delovanje v prid dobrega, neprekinjeno in pozorno poslušanje besed zapovedi: "ljubi bližnjega kot samega sebe".

To je malo, pravite? Samo da nam ne bi zmanjkalo moči, da bi nasvetu Kapuścińskega prisluhnili ...

Prevedla Joanna Slawinska

SODOBNOST

revija za književnost in kulturo

Letnik 65, številka 10, 2001

Izdajatelj
Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA

Naslov uredništva
SODOBNOST
Hribarjevo nabrežje 13
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 200 41 02
E-pošta: sodobnost@email.si

Naročila in reklamacije
Cankarjeva založba
Kopitarjeva ulica 2
1512 LJUBLJANA
Telefon 01 230 26 95, 080 11 08

Tisk
TISKARNA LJUBLJANA d.d.
ISSN 0038-0482

Oblikovanje ovitka
Jani Bavčer, ARSENAL,
sodelavec Aleš Strajnar

Računalniški prelom
Janez Turk

Glavni urednik
EVALD FLISAR

Uredništvo
Sandra Baumgartner
Igor Bratož
Meta Kušar
Miloš Mikeln
Igor Škamperle
Milan Vincetič
France Vurnik
Ciril Zlobec

Lektorici
Alenka Kobler
Nuša Mastnak

Glavni urednik sprejema
sodelavce vsak ponedeljek
od 11. do 13. ure
v pisarni uredništva,
Hribarjevo nabrežje 13.

Sodelavce prosimo,
da prispevkom obvezno
priložijo disketo
(MS Word za Okna,
verzije 97, 95, 6.0).

Nenaročenih prispevkov
ne vračamo.

Letna naročnina
z 20 % popustom
za redne naročnike
8900 SIT.

Cena te številke
v prosti prodaji
1000 SIT.

Cena za naročnike
v tujini (USD 125
ali protivrednost
v drugi valuti).

Revija izhaja
ob finančni pomoči
Ministrstva za kulturo
Republike Slovenije
in sponzorjev.

Stališča avtorjev
niso zmeraj tudi
stališča glavnega
urednika ali članov
uredništva.